

23.41x29.25	1	66	עמוד	הארץ - גלריה	05/05/2023	85974522-2
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

עיון

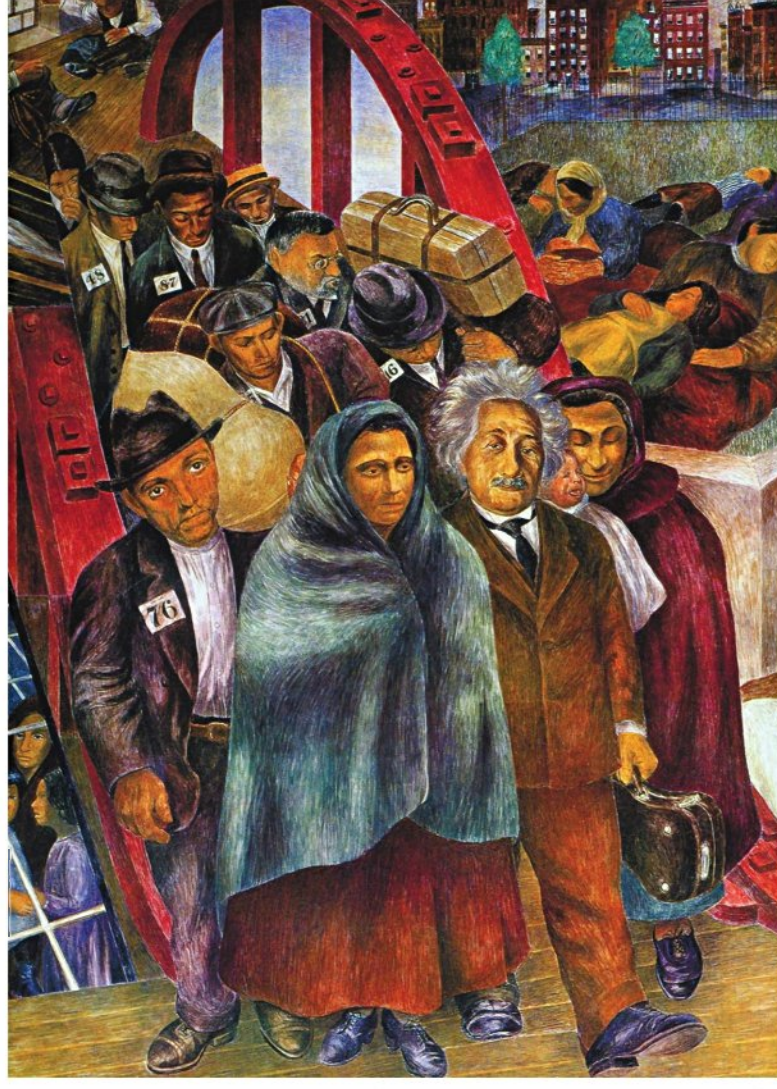
עפרי אילני

דמיין חוקר ספרות מלומד, שהקדיש יותר מעשור מחייו לחקר יצירתו המוקדמת של משורר כלשהו – דמות מוכרת למחצה בהיסטוריה של שירת ארצו. הוא קרוב להשלמת החיבור, ומתכנן לפרסם אותו בשני כרכים בהוצאה מכובדת. והנה, רגע לפני שהוא משלים את הספר, עולה בארצו משטר פשיסטי. באוניברסיטה שבה הוא מלמד נערך טיהור. המ"חלקה לספרות נסגרת, ואו מוקמת מחדש כשהיא מאוישת בחוקרים האהודים על השלטון החדש. אף שאינו אדם פוליטי במיוחד, ידידו המלומד נאלץ לארונו כמה ארגונים מספריו ולהגר אל מעבר לים. הבעיה היא שבארצו החדשה איש אינו מתעניין באותו משורר שביצירתו הוא העי"מיק. הוא משרך את רגליו לכנסים של חוקרי ספרות, אבל אלה אינם מגלים עניין מינימלי במחקר שלו. מה יעשה עכשיו?

במרץ השנה ערכה האקדמיה הצעירה הישראלית הפועלת במסגרת האקדמיה הלאומית למדעים סקר בקרב כ-2,000 חוקרים וחוקרות באוניברסיטאות בדבר כוונתם לעזוב את הארץ בעקבות תהליכי החקיקה הנוגעים למערכת המשפט שמוכילה הממשלה. נמצא שאצל 73% מחברי הסגל שנסקרו יש עלייה בסיכוי שיעזבו את המדינה. ועם זאת, יש להניח שרבים מהם יתקשו לע"קור לארץ וזה – ולא רק בגלל הקושי להעביר את משפחתם או להתנתק ממנה. ההגירה מאלצת נ"תוק לא רק מאמא, אלא גם משפת האם. הייטקיסטים עושים רילוקיישן, ועובדי ניקיון נחוצים כמעט בכל מקום. אבל אנשי הספר והמלה נוטים להיות כבולים לשתנם. גורלם המקצועי והאישי קשור לרוב בגורלה של תרבות האם שלהם.

הפילוסופית הפוליטית חנה ארנדט, שהיתה בע"צמה מלומדת גולה בארצות הברית, עסקה בשאלה הזאת במסה "אנו הפליטים" מ-1943. "איבדנו את בני"תנו, משמע, את חיי היום יום המוכרים לנו. איבדנו את משלח ידנו, משמע את הביטחון כי אנו מביאים תר"עלת כלשהי לעולם הזה. איבדנו את שפתנו, משמע, את טבעיות תגובתינו", כתבה ארנדט. היא מתארת את התגובה הנפוצה שבה נתקלים המלומדים היהודים העקורים כאשר הם פושטים את ידיהם ומציינים את השכלתם בעת בקשת סיוע מאיזה פילנתרופ, המגיב באמירה: "הָר דוקטור, הָר דוקטור, הָר שנוור, הָר שנו"ר!". היא מוסיפה ומציינת כי חבריה הפליטים ער"שים כל מאמץ להפגין אופטימיות, אך מזכירה גם את "אותם אופטימיים שבינינו, שלאחר שנשאו נאומים אופטימיים לרוב, חוזרים הביתה ופותחים את ברו הג"ו. ובכל זאת, על אף דברים קודרים אלה, אנו יודעים שסיפור ההגירה של ארנדט היה בסופו של דבר מוצלח ואפילו מפואר ולא רק שלה: מלומדים רבים לאורך ההיסטוריה נאלצו להגר מארצם לארץ אחרת, ובמקרים רבים, היתה למהגרים אינטלקטואלים השפעה רבה על התפתחות הידע והמחשבה. קשה להפליא לעקור ולהיטמע בתרבות זרה, אבל במקרים מסוימים הליענות לאתגר הזה מניבה יחדשים מחשבתיים שלא יסולאו בפו. בנושא זה עוסק "אר"לים ומהגרים בתולדות הידע", ספרו של פיטר ברק, הסוקר מקרים בולטים של הגירת מלומדים מתחילת הרנסנס ועד המאה ה-20.

ברק הוא היסטוריון בריטי שחיבר עשרות פריים על היסטוריה תרבותית, שולט בשפות

אלברט איינשטיין, פרט מתוך ציור קיר של בן שאן מ-1938. הגירה כשבר אכזרי צילום: Historical Picture Archive / Alamy Stock Photo

מלומדים ללא גבולות

פיטר ברק בוחן את תופעת ההגירה של אינטלקטואלים ויוצרים לאורך ההיסטוריה, אבל ספרו סובל מפירוט יתר ואינו מצליח לומר משהו מקורי על השפעתם של הגולים על התפתחות הידע

אירופיות רבות ומתמצא במגוון תקופות היסטוריות – מה שאיפשר לו לכתוב סקירה פנורמית רחבה של תופעת הגירת האינטלקטואלים: החל ביוונים שנמלטו מביזנטיון בעקבות הכיבוש העותמאני ב-1453, דרך המהגרים הפרוסטנטנטים שנפוצו באירופה בתקופת מלחמות הדת, ועד הגירתם של אינטלקטואלים יהודים ואחרים מגרמניה במאה שעברה. בסך הכל מוצגים בספר מאות שמות של מלומדים במגוון תחומי ידע – אם כי בעיקר במדעי הרוח.

אם לתמצת את הספר באמירה אחת, הרי זאת הטענה שהגולה או הגולה "הוא האינטלקט" טואל בהא הידיעה, שכן הוא אדם "אקסטרה-טרי" טוריאלי". הגלות עשויה לספק לחוקר חוויה של מעין ילדות שנייה, המאפשרת לו להתבונן בעור"לם בעין בלתי משוחדת. בעקבות ההגירה, מלומדים נעשים מודעים לפרובינציאליות של הנחות היסוד שעליהן התחנכו. התרבות החדשה מעניקה להם יכולת חדשה ונדירה: ראייה דו-מוקדית, כל"מר יכולת התבוננות משתי פרספקטיבות שונות.

גולים ומהגרים בתולדות הידע: 2000-1500

פיטר ברק

תירגם מאנגלית: יפתח בריל. הוצאת מאגנט והחברה ההיסטורית הישראלית, 237 עמודים, 98 שקלים

הגולה הוא לפיכך סוכן של סינתזה בין תרבויות. לא פחות מכך, המלומדים הגולים מנחילים ידע למלומדים בתרבות שאליה היגרו. כך, למשל, המלומדים היוונים שהיגרו מביזנטיון לאיטליה לאחר כיבוש קונסטנטינופול ב-1453 הביאו עמם כתבי יד של סופוקלס ותוקידידס היוונים, ולימדו את ההומניסטים האיטלקים לקרוא את אפלטון ואריסטו בשפת המקור. הם גם תירגמו כמה מהיצירות היווניות החשובות ביותר ללטינית.

וכך, העידן המודרני נפתח במידה רבה ברע טראומטי של הגירת מלומדים. אבל נפילת ביזנטיון היא רק דוגמה אחת. גם המלומדים היהודים שגורשו מספרד ב-1492 נשאו איתם ידע ומסורת לארצות אחרות. עם זאת, ברק מציין כי המלומדים היהודים "העדיפו לשמר מסורות קודמות של התעמקות במקרא, בהלכה ובקבלה במקום ללמוד מהתרבויות שבקרבן הם התיישבו או לתרום להם". בכך משמשים גולי ספרד דוגמה לטיפוס המלומד המסוגר שאינו נטמע בסביבתו החדשה.

אך ברק מנגיד בין חכמים יהודים אלה ובין המלומדים היהודים שהיגרו מגרמניה במאה ה-20. היתה זו ככל הנראה הגירת הידע הגדולה ביותר בהיסטוריה, והתרבות הגרמנית לא התאוששה ממנה עד היום. "כשם שהגולים עוררו לארצות המארחות להיחלץ מהפרובינציאליות שלהן, כך נעשו ארצות האם פרובינציאליות יותר בהיעדרם", כותב ברק. גרמניה ואוסטריה איבדו את הבכורה שהיתה להן בשורת תחומי מחקר, ואחרת מלחמת העולם השנייה נשרכו אחרי ארצות הברית, שאוניברסיטאותיה נהפכו למרכז האקדמי של העולם. גם אם דמויות כמו ארנדט, הרברט מרקוזה וליאו שטראוס זכו לתהילה, בזמן אמת היה זה שבר קשה ואכזרי בחייהם של מלומדים רבים. חוקר רי גרמניסטיקה יהודים נחשבו במולדתם למי שמטמאים את התרבות הגרמנית; אך בארצות הברית לא היה הרבה עניין במומחים ליצירתם של גריי מלסהאוזן או פלאטן. רבים מהמלומדים הגרמנים סירבו להסתגל לתרבות המארחת. הפילוסוף והסוציולוג תאודור אדורנו גלה בתחילה לאוקספורד והתלונן על הקושי להסביר רעיונות מורכבים לסטודנטים שלו, שמאלץ אותו "לדבר ברמה של גן ילדים". המצב החמיר כאשר היגר לקליפורניה. הוא גם המשיך לדבר גרמנית ונמנע ככל האפשר משימוש באנגלית. האנגלים והאמריקאים מצד התייחסו למהגרים כאל "פדנטים פרושים". ואף על פי כן, לרעיונות של אדורנו ושל אסכולת פרנקפורט היה השפעה עצומה על העור"לם האקדמי האמריקאי, במיוחד מאז שנות ה-60.

ברק מפרט בספרו עוד אינספור דוגמאות של אינטלקטואלים שטבעו חותם בזכות המעבר מתרבות אחת לתרבות אחרת. אבל פירוט היתר הוא גם הבעיה בספר הזה. ברובו המוחלט, זוהי כרוניקה ארכי-נית של שמות, בלי ערך אינטלקטואלי של ממש. ספרו של ברק נוגע בשאלות חשובות, אבל לא אומר עליהן כמעט שום דבר מעניין. התובנה העיקרית שבמרכזו היא חלוקה של המלומדים לשלוש קטגוריות: הנטמדים עים בתרבות המארחת, המתנגדים הנאחזים בתרבות האם, ואלה שביצעו סינתזה של שתי התרבויות. אך אין זו תובנה מדהימה במיוחד, וגם היא לא שייכת לו; כפי שברק מציין, היא נהגתה עוד בשנות ה-50 של המאה שעברה על ידי המשפטן פרנץ גויםן.

בימינו אין הרבה טעם בספרים המסתפקים בהצגת רשימות ארוכות של אישים; את זה אפשר למצוא גם בקטגוריה exiles בוויקיפדיה. העובדה שהשקטסט מתבסס על סדרת הרצאות שניתנו בירושלים אינה מעניקה הצדקה מספקת לפרסומו. מוטב היה להשקיע את המאמץ והמשאבים בחיבור היסטורי אחר בן זמננו – וכאלה לא חסרים. ■